

AZ ERDÉLYI HÓDOLTSÁG ÉS VÉGVÁRAI.

(Második közlemény.)

A tudatos védelmi politika első szárnypróbálgatásai annyiban mindenesetre értékes kísérletek voltak, hogy a fejedelemség területi épségének biztosítására szolgáló eszközök természetét általánosságban meghatározták. Az állambatalom legközelebbi feladata tehát a határvédelmi intézkedések tervszerű továbbfejlesztése lett volna, mert a pénzügyi egyensúly helyreállítása s Erdély gazdasági megerősödésével kapcsolatosan a lappangó politikai ellentétek teljes kiegyenlítődése csakis ez alapon volt remélhető. Erdélyt jelenlegi nemzetközi helyzete feltétlenül hely¹ politikára utalta s így minden olyan kísérlet, mely Erdélyt a kívánatos semleges politikai magatartás korlátainak félretolásával szereplő külpolitikai tényezővé kívánta emelni, elsősorban a fejedelemségre volt káros visszahatással. Erdély passzív politikai álláspontjának szükségességét azonban Bornemisza Annán kívül² jóformán senkisé ismerte fel. Innen van az, hogy midőn a magyarországi elégületlenek (az ú. n. interessatusok) Apaffit felszólították,³ hogy mindinkább erősödő mozgalmukat a fejedelemség erkölcsi súlyával és a porta közreműködésének megszerzésével fedezze, illetőleg támogassa, Erdély vezető politikusai elvileg egyértelműen hozzájárultak az interessatusokkal való szoros kapcsolat megteremtésének eszméjéhez,³ sőt Apaffi a porta

¹ Bornemisza Anna 1667. febr. 24-iki lev. Teleki Mihály lev. IV. 37—38. ll.

² V. ö. Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeküvése. I. 105—107. ll.

³ Pl. Teleki Mihály 1667 febr. 27-iki (Teleki Mihály lev. IV.. 45.), Bethlen János márcz. 2-iki (U. ott IV. 48—49.), Bethlen Miklós ugyanazon

hozzájárulásának biztosítása végett kész volt a partium feláldozására is.¹

A porta azonban, melyet Apaffi a nagyszabásúnak ígérkező terv lényegéről és részletéről sietett tájékoztatni,² egyáltalában nem osztozott a rendek vérmes felfogásában; hadi erejét ez idő szerint a velencei háború teljesen lekötve, óvakodott külpolitikai bonyodalmak felidézésétől,³ de egyébként sem látta szükségét oly mozgalom támogatásának, mely végső eredményben Erdély hatalmi állásának megerősödésére vezetett volna. Erre mutatott a porta kitérő válaszában kívül⁴ egyrészt az Erdélyből kimenekült Zólyomi Miklós ügyének felkarolása,⁵ kétségkívül azzal az utógondolattal, hogy vele alkalomadtán Erdélyre nyomást gyakoroljanak,⁶ másrészt a határkérdések rendezésének újból előtérbe nyomulása is, melyet leginkább épen a hódoltságok sürgettek⁷ s végül a hódoltatások felújulása. Igaz ugyan, hogy végrehajtott behódoltatás nem fordult elő,⁸ s így nem látszott lehetetlennek, hogy a gyulafehérvári országgyűléstől (ápr. 20—28.) kiküldött bizottság⁹ a határkiigazítást sikeresen keresztül viszi, de csakhamar kitűnt, hogy a porta felfogása a

napról kelt lev. (U. ott IV. 50—51. ll.), Bánffy Dénes márcz. 15-ki levele. (U. o. IV. 54—59. ll.)

¹ «Hogy urunk semminek tartja az végbeli dolgokat, bizony szomorúan értem, mert látom, elvesz ez haza.» Bánffy Dénes 1667 márcz. 22-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 56. l.

² Baló László utasítása 1667 márczius 22-ről. Erd. Orsz. Eml. XIV. 236—40. ll.

³ L. erre a nagyvezér válaszát. Erd. Orsz. Eml. XIV. 278. l.

⁴ «Certe negotium illud optimum fuit, sed non est modo tempus ejus.» A kihaja bég felelete. U. o. XIV. 279. l.

⁵ Zólyomi ügyére Bethlen: I. 313—19. ll. Erd. Orsz. Eml. XIV. 38—41. ll. Teleki Mihály lev. IV. k. VII—XII. ll.

⁶ Jellemző e tekintetben Zólyomi egyéb kijelentése. Naláczy 1667 júl. 20-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 147. l. Azonfelül Naláczy júl. 7-iki levele. U. o. IV. 140—41. ll.

⁷ Olasz Ferencz 1667 június 7-iki lev. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 360. l.

⁸ Bánffy Dénes 1667 május 19-iki levele. (Teleki Mihály lev. IV. 113. l.) pl. csak ilyen hirekről szól.

⁹ Utasításuk június 6-ról. Erd. Orsz. Eml. XIV. 268—69. ll.

hódoltság területi elhelyezkedésének tekintetében még mindig változatlan, sőt a fejedelemség részéről eddig foganatosított védelmi intézkedések jogosultságát is tagadja.¹

A felsorolt jelenségek közt tényleg fennálló összefüggés felismerésére azonban sem Apaffi, sem környezete nem voltak hivatottak; ez az oka annak, hogy Erdély helyzetének és a fejedelemséget a portához fűző új közjogi viszony jellegének teljes felreismerésével, az interessatusok ügyének felkarolását továbbra is sürgős politikai szükségnek minősítették s az eshetőségek egyoldalú értékelése alapján, készek voltak ennek az eszmének az összes függő kérdéseket (adó, határ) alárendelni. A porta magatartása azonban, melyet 1667 őszén beküldött követségükkel² a magyarországi beavatkozás tekintetében újból befolyásolni igyekeztek, ismét elutasító volt. A kihaja szerint «a fejedelem hagyjon békét annak az dolognak, mert annak most nincsen ideje . . . Akkor kellett volna azt megindítani, mikor mi is talpon voltunk;»³ a nagyvezér viszont a megkötött és érvényben lévő békére hivatkozott, melynek megsértését indokolatlannak tartotta.⁴ Bárminő formában történt is tehát a visszautasítás, kétségtelen volt, hogy a porta az Erdélylyel való együttműködés jelentőségét egyáltalában nem értékeli; mivel pedig arra, hogy Erdély esetleg saját erejére támaszkodva tegyen kísérleteket az interessatusok érdekében, ez idő szerint gondolni sem lehetett, újból előtérbe nyomult a védelmi politika fentartásának szüksége, mint elsőrendű államérdek.

A határvédelmi intézkedések teljes végrehajtásának, illetőleg

¹ «Az váradí vén kutya passa reá nem jüve az terminusra, sőt azt írja nekem, hogy az kajmakámtul oly parancsolatot hoztak, . . . hogy az egész Váradhoz megholdolt vármegyék Erdélytül elszakadjanak; Somlyó, Cseh, Sebes sem állhat meg.» Bánffy 1667 jún. 8-ki levele Teleki Mihály lev. IV. 124. l. Utóbb híre járt, hogy a váradíak «Bácsot akarták s Szucsákot megrabolni» (1667 okt. 8-iki lev. U. o. IV. 196.), majd pedig, hogy Gyalu és Bánffyhunyad is veszedelemben forog (okt. 24-iki lev. U. o. IV. 207.), de tényleges hódolttatásra nem találunk.

² Inczédi Pál részére adott utasítás 1667 okt. 9-ről. Erd. Orsz. Eml. XIV. 284—85. Egyéb iratai U. o. XIV. 286—91. ll.

³ Inczédi jelentése 1667 nov. Erd. Orsz. Eml. XIV. 290—91. ll.

⁴ Bethlen: Hist. rer. Transsylv. I. 390—91. ll.

továbbfejlesztésének ügye a hódoltató törekvések kapcsán került napirendre. Erdély nyugati részében a határkiigazítás évek óta függő kérdés volt, melynek végleges megoldása állandóan késett; a hódoltságiak közvetlen beavatkozását felidéző okok ennek következtében még mindig fennállottak, sőt egyes határvárok emelésével gyarapodtak is. A hódoltatás legközelebbi célja kifejezetten Kolozs-, Doboka- és Belsőszolnokmegye lévén, a szomszédos hódoltságiak főleg a Sebes-Körös-völgy mellékét biztosító Sebesvár felépíttetése ellen emeltek kifogásokat, mely helyzeténél fogva az említett megyék rendszeres behódoltatását lehetetlenné tette.¹ Innen van az, hogy a váradi pasa már 1667 júniusában értésére adta Bánffy Dénes főkapitánynak, hogy Sebesvár «nem állhat meg»² s mivel a vár erősítési munkálatai ennek ellenére tovább folytak, a váradi kajmakám «szörnyen» fenyegetőzött, hogyan meri Bánffy Sebesvárat építeni.³ «Hamis informatiojok» a porta tiltakozását is maga után vont a bár Apaffi szerint csupán «az sebesvári palánk és istállók építésé»-ről van szó,⁴ a kajmakám maga is azt javasolta, jóakarátulag, a fejedelemnek, hogy az összeütközés elkerülése végett «ha csak mi épületre való fa leszen is ott, hordassa el».⁵ Erre a fejedelmi udvar természetesen nem volt hajlandó s a budai pasa követének, ki a váradiak vádja alapján hasonló értelemben fordult Apaffihoz, röviden azt válaszolta, hogy Várad határában palánkot nem építettek, mert «Sebesvára erdélyi határban vagon».⁶ Bár ezen jogosulatlan követelések visszautasítását indokolta az azon körülmény, hogy a váradiak nem sokkal utóbb Zsobok és Farnos kolozsmegyei községeket behódoltatták,⁷ az udvar mégis szükségét látta annak, hogy a budai pasát külön is tájékoztassa a kérdés lényegéről. Sebesvár — úgymond — «Várad

¹ V. ö. Bánffy Dénes 1669 jan. 16-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 416. l.

² Bánffy Dénes 1667 jún. 8-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 124. l.

³ Bánffy Dénes 1668. ápr. 2-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 286. l.

⁴ Bánffy 1668 máj. 15. lev. Teleki Mihály lev. IV. 294. l.

⁵ Bánffy 1668 máj. 16-iki levele. U. o. IV. 296. l.

⁶ Naláczy 1668 máj. 22-iki levele. U. o. IV. 299. l.

⁷ Bánffy Dénes 1668 máj. 31-iki lev. U. o. IV. 308. l.

tól igen messze vagyon . . . sokkal közelebb Kolozsvárhoz, mint Váradhoz»; «nyilvánvaló nagy hazugság» tehát azon állítás, hogy «Várad határán és ellenében volna Sebesvár». A várban mindenkor «vitélző rendek» laktak s nem is Várad török kézre jutása után épült, mint hiesztelik; egyébként pedig az a rendeltetése, hogy a környékbeli lakosságot «az sok tolvajok miatt» megoltalmazza.¹

Előrelátható volt s a következmények igazolták is, hogy e magyarázatok a török hódító politikáját nem módosítják; a hódoltságiak a területi elhelyezkedés kérdésében a Piri-féle deftert vették alapul s jóllehet Bánffy Dénes figyelmeztette a váradi pasát, hogy «azon regisztrumban vadnak oly faluk, kik Vásárhelyen is belől vadnak, némelyike Meggyes mellett van,»² a pasa a defter adatait hiteleseknek jelentvén ki, Kolozs-, Doboka-, Belső- és Középszolnok- és Krasznamegyék bejegyzett községeitől a kirótt adó pontos beszolgáltatását feltétlenül megkövetelte,³ sőt türelmetlenül sürgette a budai vezér újból való beavatkozását is Sebesvár leromboltatása kérdésében. A budai pasa követi 1669 januáriusában néhány váradi török kíséretében meg is jelentek a fejedelmi udvarban azzal a parancscsal, hogy Sebesvárat, melyet szerinte a Váradhoz tartozó hódoltsági területre építettek, Apaffi haladéktalanul leromboltatni köteles.⁴ A fejedelem a jan. 25-re összehívott gyulafehérvári országgyűlés tudtával⁵ megkísérelte ugyan a pasa aggodalmait eloszlatni,⁶ de midőn a váradi pasa újabb leveléből félreismerhetetlenül kitűnt, hogy követelésök elől kitérnie nem lehet,⁷ Sebesvár lerombolá-

¹ 1668., közelebbi dátum nélkül. Törökmagyarkori Államokmt. VII. 486—88. ll. Hasonló értelemben írtak a tanácsosok javaslatainak megfelelően (Törökmagyarkori Államokmt. IV. 418—22. és 424—26. ll.) a kajmáknak. L. azonfelül Szilágyi S.: id. tan. Rajzok és tanulm. II. 163—164. ll.

² 1668 nov. 20-iki utasítása. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 434. l.

³ Deczember 4-iki levele Bánffy Déneshez. U. o. IV. 438—39. ll.

⁴ Bethlen: I. 416—17. ll. Bánffy Dénes 1669 jan. 16-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 416. l.

⁵ Erd. Orsz. Eml. XIV. 53—55. ll. és Bethlen: I. 417—18. ll.

⁶ 1669 jan. 31-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 441—442. ll.

⁷ A pasa 1669 febr. 3-iki levele. U. o. IV. 442—43. ll.

sát elrendelte. Bánffy Dénes azonban arra hivatkozva, hogy a váradiak «gyakran kicsapnak Kraszna, Szolnok vármegyékre,»¹ a fejedelmi parancs végrehajtásával egyelőre késett² s csak Apaffi ismételt rendeletére³ romboltatta le a várat.⁴

Bár az erdélyi közvéleményt erősen foglalkoztatták a magyarországi mozgalmak, sőt Apaffit állítólag inkább érdekelte «az magyarországi dolgoknak Zrinyi Péter urammal alattomban való tractálása», mint «azoknak az végbeli állapotoknak eligazítása», a hódoltság továbbterjeszkedésének korlátozására szolgáló intézkedések foganatosításának elodázhatatlan szükségét mégis felismerték. Kétségtelennek látszott ugyanis, hogy a behódoltatásokban tudatos rendszer, határozott tervszerűség érvényesül s célja tulajdonképen nem annyira a hódoltsági terület mindenáron való kibővítése, mint inkább a nagyjövedelmezőségű sóbánya-helyek megszerzése.⁵ Sebesvár leromboltatásának lefolyása azonban eléggé beigazolta, hogy Erdély területi épségének biztosítása várrendszer kifejlesztésével sem lehetséges, mert abban a porta sérelmét lát; ez az oka annak, hogy az 1669 június 25-iki gyulafehérvári országgyűlés, némileg a régi magyar harcmodorra emlékeztetően, a Kolozsvár és Dés környékén (Csatány, Szinye) behódolt, de ekkor pusztán álló helységek újból való betelepítését eltiltotta, mert ellenkező esetben a «török annak alkalma-

¹ Székely László 1669 márcz. 28-iki lev. Teleki Mihály lev. IV. 442. l.

² V. ö. Wesselényi Pál 1669 márcz. 27-iki (Teleki Mihály lev. IV. 439.) és Szentpáli János márcz. 28-iki leveleit. (U. o. IV. 440—441. ll.)

³ 1669. márcz. 24-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 443—44. ll.

⁴ Apaffi 1669 máj. 8-iki levele. Erd. Orsz. Eml. XIV. 421—22. A fejedelem azután legalább annyit óhajtott kieszközölni, hogy engedjék meg neki ugyanott «csak marhák tartására valami istállók» felépíttetését. A porta azonban ezt sem engedélyezte, azzal a kifogással, hogy Apaffy az Erdélyben levő «sok erős várakkal és kastélyokkal megelégedhetnék.» A kajmakám 1662 májusi lev. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 448—49. ll. Szilágyi S.: id. tan. Rajzok és tanulm. II. 164. l.

⁵ Székely László 1669 márcz. 20-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 437—38. ll. Az eperjesi értekezletre nézve, melyen Erdély is képviselve volt, l. Pauler Gy.: id. mű I. 230. s köv. ll. Bethlen: I. 422. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. XIV. 59—60. ll.

V. ö. Erd. Orsz. Eml. XIV. 60—61. ll.

tosságával beljebb-beljebb fogna hódoltatni». Egyúttal felhatalmazta a kolozsvári főkapitányt, hogy a további foglalásoknak «fegyverrel is resistálhat», mivel «mind az természetnek, mind pedig az törvénynek rendi megengedi a defendát», sőt a szükséghez képest a szomszédos megyék hadierejét is igénybe veheti.¹ Ezen határvédelmi rendelkezések a török túlhatalommal szemben természetesen nem birtak jelentőséggel. Jellemzi a viszonyokat, hogy midőn Bánffy Dénes már július 8-án azt jelentette, hogy a váradiak Bikál kolozsmegyei községet feldúlták s oly tömegben nyomulnak Erdélybe, hogy Dés behódoltatását befejezett ténynek lehet tekinteni,² a fejedelmi tanács felfogása még ekkor is megoszlott a legközelebbi teendő kérdéseiben; s bár a gyulafehérvári végzések végrehajtásának időszerűségét általában beismerték, a jelenlegi helyzet alapján inkább javasolták a békés megegyezést.³ Mivel a váradi pasa a területi elhelyezkedés tekintetében a Piri-féle deffert vette irányadóul⁴ s mivel a határsértések és hatalmaskodások állandóan napirenden voltak,⁵ a rendek panaszaikkal közvetlenül a portá-hoz fordultak,⁶ mely szokásához híven, sérelmeik orvoslását megígérte,⁷ a nélkül azonban, hogy megfelelő intézkedésekről gondoskodott volna. Annyit megtettek ugyan, hogy a váradi ejalet élére új pasát helyeztek,⁸ de mint a következmények mutatták, ez korántsem jelentette egyúttal a rendszer megváltozta-

¹ Az országgyűlési végzések Erd. Orsz. Eml. XIV. 423—25. ll.

² Július 8-iki lev. Teleki Mihály lev. IV. 502. l. Ugyanazon napról hasonló tartalommal Bethlen Gergelynek. (Eredetije gr. Bethlen Gábor keresdi levéltárában.)

³ V. ö. Bánffy Zsigmond, Béli Pál, Bethlen Farkas, Haller János véleményeit 1669 július 14—15. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 450—454. ll.

⁴ Aug. 4-iki válasza Apaffinak. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 455—56. ll.

⁵ L. Apaffi levelét a budai pasához 1669 aug. 23-ról. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 460—61. ll.

⁶ 1669 okt. 1—8-ról kelt okiratok. U. o. IV. 462—66. ll.

⁷ Naláczy István 1669 decz. 27-iki levele. Teleki Mihály lev. IV. 626. l.

⁸ Naláczy 1670 jan. 26-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 58. l. és Bánffy Dénes jan. 22-iki lev. U. o. V. 46. l.

tását is; mert ha a határ villongások száma a Biharmegyével határos erdélyi részekben jelentékenyen csökkent is,¹ hódoltató törekvésök annál fokozottabb mértékben nyomult előtérbe *Zaránd*-megye területén.

Zarándmegye keleti (hódolatlan) fele Borosjenő török kézre jutása óta (1658) a hódító török politika állandó czélpontja volt.² A Halmágy-vidéki községek behódolását Piri defterére hivatkozva már 1661-óta sürgették,³ de követelések végrehajtását mindezideig sikerült ellensúlyozni, úgy hogy kisebb jelentőségű kísérletektől⁴ eltekintve, Erdély területi épségét e részeken közvetlen veszedelem látszólag nem fenyegette. Annál nagyobb riadalmat keltett 1670 januáriusában azon hír, hogy a jenei törökök «Halmágyot és mellette való falut (Lésza-Leasa) elrablották s megmondották, ha két hét alatt be nem hódolnak, egész Fejérvár széléig», Dupapiatráig, «mind elrabolják őket»,⁵ «söt Hunyadvármegyének is izentek».⁶ A temesvári pasa a történetek felett sietett ugyan sajnálatát kifejezni, kérve a fejedelmet, hogy «az portára . . . azt meg ne írja»,⁷ mert a határsértés megtorlás nélkül nem marad,⁸ Apaffi mind a mellett beküldte jelentését a portára,⁹ honnan februárius végén egy kapucsi agát küldtek

¹ A váradiak 1670 januáriusában vágta le Diószegen nyolcz sebesvári katonát. (Naláczy 1670 jan. 15-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 22.) Ugyanazon év augusztusában Kalotaszeg vidékén néhány embert elraboltak. (Bánffy 1670 aug. 19-iki lev. U. o. V. 340. l. és Bethlen: II. 54. l.)

² A részletekre l. Márki S.: Aradmegye tört. II. 116. s köv. ll.

³ Bethlen I.: Hist. rer. Transsylv. I. 88—89. ll.

⁴ V. ö. 1663-ra: Török-magyarkori Államokmt. IV. 86—87. 1664-re: U. o. IV. 177—78. 1665-re: U. o. IV. 188., 230., 252., 1667-re: U. o. IV. 323. l.

⁵ Bánffy Dénes 1670 jan. 14-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 19. l. Erre vonatkozik Apaffy jan. 15-iki levele. U. o. V. 20. és a hunyadmegyei czirkálók jan. 9-iki jelentése, melyből kitűnik, hogy az eset jan. 7-én történt. Török-magyarkori Államokmt. IV. 469—70. ll. L. még Márki: II. 123—24. ll.

⁶ Naláczy István 1670 jan. 15-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 22. l.

⁷ Székely László 1670 jan. 22-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 45. l.

⁸ A jenei kajmakám hódoltató levelére Bánffy Dénes jan. 22-iki lev. U. o. V. 46. l. A pasa álláspontjára l. Naláczy István jan. 27-iki lev. U. o. V. 60. l.

⁹ 1670 jan. 13-ról. Erd. Orsz. Eml. XV. 89—90. ll.

Erdélybe «minden dolgoknak eligazítására és végére való menetelire».¹ Az aga márczius 30-án már Gyulafehérvárt volt² s bár a fejedelem panasztételének jogosultságáról alkalma volt meggyőződnie,³ a döntést mégis a temesvári és váradi pasáktól beszerzendő közvetlen információtól tette függővé.⁴ Ezzel azonban a határkiigazítás kérdésének sorsa természetesen el is dőlt, mert hiszen előrelátható volt, hogy a hódoltságiak a vádat megfordítva, eljárásukat az erdélyiek állítólagos túlkapásaival fogják indokolni.⁵ A jeneiek valóban készülődtek is sérelmeiket a porta elé terjeszteni s a hódoltsági határok végleges megállapítását azon portai végzés alapján kívánták, mely «Halmágyot az Köressel együtt nekik adta».⁶ Így a döntés, a területi elhelyezkedés tekintetében ismét a porta hatáskörébe jutott s kérdés tárgya csakis az lehetett, sikerül-e Erdély álláspontjának jogalapjait a portával elismertetniök.

Apaffi tanácsosai véleményének megfelelően,⁷ Baló Lászlót már május végén megbizta a portai követséggel, elsősorban arra utasítván, hogy «az erdélyi végvárakon, úgymint Somlyón és Sebesváran belől Erdély felől lévő hódoltság» adóját határozott összegben állapíttassa meg a portával; a kirótt adót a fejedel-

¹ Boer Zsigmond jelentése 1670 febr. 24-ről. Teleki Mihály lev. V. 96—97. ll. Székely László márcz. 17-iki lev. U. o. V. 108. l. Boer kapitiháságára Erd. Orsz. Eml. XV. 83—87. ll. több okirat.

² Székely levele márcz. 30-ról Teleki Mihály lev. V. 128. l. Balog Máté levele ugyanazon napról. U. o. V. 129. l.

³ «A temesvári basa levelét látta kapucsia, az kiben írta volt urunknak, panaszt ne tegyen az portán, mert elbocsátja halmágyi rabokat.» Balog levele máj. 1-ről a kapitihának. Erd. Orsz. Eml. XV. 121. l.

⁴ Bánffy Dénes 1670 ápr. 3-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 131. l. és ápr. 2-iki lev. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 474—75. ll. Székely László ápr. 5-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 138. l.

⁵ «Ugyanazon tömösvári pasa . . . minket vádol irásának kezdetiben az Jenő és Lippa vidékének elpusztításával» etc. Bethlen János ápr. 2-iki lev. Törökmagyarkori Államokmt. VII. 496. l. és Bánffy Dénes ápr. 3-iki levele. Teleki Mihály lev. V., 131. l. és ápr. 2-iki lev. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 475—77. ll.

⁶ Balog Máté 1670 május elseji levele. Erd. Orsz. Eml. XV. 121. l.

⁷ Pl. Bánffy Dénes máj. 7-iki és 9-iki levelei. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 484—85. ll.

mek pontosan beszedetnék, Váradra beszolgáltatnák s így a törvénytelen adószedések és határsértések elkerülhetők lennének. A hódoltsági határok esetleges tárgyalása alkalmával Ali hitlevelére hivatkozzék, mely a rendeket tudvalevőleg arról biztosította, hogy «az Váradhoz tartozó jószágon kívül semmi Erdélytől el nem foglaltatik». Ha Erdély egyéb részeiben a hódoltsági területi elhelyezkedését illetőleg méltányos megoldást tud ki eszközölni, Belényes, Jenő és Lippa vidékén, hol egyébként «az török félelme miatt ma sem birhatja ember jószágát», hajlandó nagyobb engedményekre is.¹ Midőn Baló jún. 24-én Drinápolyba érkezett, akkorra már több váradi törököt is ott talált a fejedelem «és az ország ellen panaszlani».² A határkérdés tárgyalása mind a mellett sokáig késett³ s mikor végre Baló elbocsáttatása alkalmával szó került arról, a nagyvezér kizárólag a hódoltságiak panaszait hallgatván meg, akként döntött, hogy Apaffi «annak az negyvenkilenc falunak hagyjon békét, engedje birni az ocsak agáknak (tartományi főnök), mert — úgymond — ha engedetlenkedik, azt cselekszem Erdélyben, az nagyot kicsinyinyé és az kicsint nagygyá teszem».⁴

Az eredményt Erdélyben érthető megdöbbenéssel fogadták. «Rettenetes leszen odaadni oly darab földet egy szóra», írta Bánffy Dénes, de viszont kétségtelen, hogy «veszedelem lehet nem is adni».⁵ Az udvar Boér Zsigmond kapitihja jelentése alapján⁶ kezdetben bevárandónak vélte a nagyvezérnek a határok megállapítására vonatkozó levelét, de mivel egyrészt a hódoltságiak már készülődtek a Halmagyvidék tényleges behódoltatásá-

¹ 1670 máj. 25-ről Törökmagyarkori Államokmt. IV. 488—91. ll. Szilágyi S.: id. dolg. Rajzok és tanulm. II. 166. l.

² Július 6-iki jelentése. Erd. Orsz. Eml. XV. 135—37. ll. Azonos tartalmú levele Naláczyhoz ugyancsak júl. 6-ról. U. o. XV. 137—39. ll.

³ Baló követségének czélja voltaképen a porta támogatásának megnyerése volt a magyarországi bujdosók érdekében; a tárgyalások elsősorban a körül folytak. L. Baló id. leveleit. U. o. Teleki Mihály lev. V. k. VIII—XVII. ll. Erd. Orsz. Eml. XV. 8—11. ll.

⁴ Baló levele Telekihez 1670 aug. 21-ről. Teleki Mihály lev. V. 344—45. ll. Bethlen: II. 46—48. ll.

⁵ Aug. 23-ről. Teleki Mihály lev. V. 347. l.

⁶ Aug. 20-ről. Erd. Orsz. Eml. XV. 151—152. ll.

hoz,¹ másrészt pedig Kőrösfő kolozsmegyei község birtoka miatt a váradiakkal is újabb ellentétbe jutottak,² a rendek az adóbeszolgáltatással kapcsolatban még egyszer megkísérelték a porta álláspontjának módosítását. A Rhédey Ferencznek adott utasítás azonban nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a porta előtt csak általánosságban emeljen panaszt a határok megsértése miatt, «ad particularia semmiképpen ne condescendáljon». «Megmondhatja ő kglme, az országot akarják Váradhoz foglalni, mivel az ország hét vármegyéből áll s annak hatát akarják elvenni». Pedig tulajdonképen «Biharvármegye sem volt Váradhoz való, hanem csak bizonyos számú faluk, annál inkább a többi vármegyék nem is függtenek soha Váradtól, azoknak külön tisztei voltak, vadnak ma is».³ Mind a mellett, ha követelik a Piri-féle defterbe bejegyzett falvaknak behódolását, arra csak az az egy felelet lehet, hogy «hatalmas császáré az egész ország s azoknak élete és mindene; de ha azok az faluk mind oda adóznak, soha bizony az erdélyi adó ki nem telik, mert egész Erdélyben csak három vármegye, úgymint Fejér-, Torda-, Küküllővármegye vagon, a ki attól az regestrumtól épen maradott». Minthogy azonban kétségen felül állott, hogy a porta feltétlenül ragaszkodik joghatósági határainak kiterjesztéséhez, Apaffi a hódoltságot a XVI. századi területi elhelyezkedés korlátai közé kívánta szorítani; sőt végső esetben a kérdéses 49 falu átengedésétől sem vonakodott volna, de úgy, hogy «az a negyvenkilencz falu egy csoportban határozottassék meg», mert — úgymond — «ha az felírás szerint kezdik az jenei vitézek birni, az mely faluk fel nincsenek írva s imitt-amott közbe-közbe vadnak, mivel nekik senki sem adta, nem tartozunk vele, hogy birniok is engedjük és egy örökkévaló veszekedés következik belőle».⁴

A határkiigazítás kérdésében azonban Rhédey követsége

¹ Kapi György 1670 szept. 7-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 349. l.

² A pasa 1670 aug. 21-iki lev. Erd. Orsz. Eml. XV. 159—61. ll.

³ 1670 szept. 26-ról. Törökmagyarkori Államokmt. VII. 502—503. ll.

⁴ Szept. 25-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 497—99. ll. Erd. Orsz. Eml. XV. 13—14. ll.

sem tudott eredményt felmutatni; törekvéseit mindenekelőtt a portán tartózkodó hódoltságiak igyekeztek ellensúlyozni,¹ de ettől eltekintve, a területi elhelyezkedésre vonatkozó fejedelmi javaslat magát a nagyvezért is közlelről érintette, mert Rozsnyai szerint Jenő körül «vadnak oly faluk, kiket a vezér apja con-ferált volt holmi mecsetekhez».²

A döntés egyébként a szultán távolléte miatt³ hónapokig késett s bár közben a követek «sok öreg embereknek, száz esztendősöknek is fassiójokat megforgatták» sok munkával, hogy «az Körösbeli falukat» visszanyerhessék s igényeik jogosultságáról a portát meggyőzzék,⁴ ott a felfogás változatlanul az volt, hogy «az mely negyvenkilenc falukat hatalmas császárunk egyszer az jenei vitézeknek adott, abban változás immár nem lehet».⁵ Midőn Rhédey februárius elején ezzel a jelentéssel Gyulafehérvárra visszaérkezett,⁶ itt nem annyira a visszautasítás rideg ténye, mint inkább a hódoltsági határok szabatos megállapításának elhalasztása keltett aggodalmat. A bemutatott regestrum⁷ tanúsága szerint ugyanis «azokat az negyvenkilenc falukat is oly formán iratták fel . . . , hogy közben-közben sok falukat elhagyván és azonban beljebb egész Dupapiatraig és az Kajántorokig írván fel némely falukat, azoknak alkalmatosságával akarják az többit is, az melyeket kiadtak az regestrumból, elfoglalni».⁸

Mivel Rhédey jelentését nem sokkal utóbb külön portai követ is megerősítette,⁹ a fejedelemtől márcz. 9-re összehívott

¹ Bethlen: Hist. rer. Transsylv. II. 55. l. Erd. Orsz. Eml. XV. 14. l.

² Jelentése 1670 nov. 11-ről. Teleki Mihály lev. V. 397. l.

³ Rozsnyai Dávid nov. 16-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 405. l. és Bethlen: II. 56. és 152. ll.

⁴ Rozsnyai önéletrajza. (Tört. maradv. 341. l.)

⁵ Apaffi 1671 febr. 11-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 458. l. Rozsnyai tört. maradv. 341. l. Bethlen: II. 152—53. ll.

⁶ Levele 1671 febr. 1-ről. Teleki Mihály lev. V. 447. l. Bethlen: II. 152—54. ll.

⁷ A falvak nevei és adózása közölve Teleki Mihály lev. V. 457—58. ll. nagy részöket nem lehet felismerni.

⁸ Apaffi id. febr. 11-iki levele után. Teleki Mihály lev. V. 457. l.

⁹ Bethlen: Hist. rer. Transsylv. II. 153—54. ll. Törökmagyarkori

fogarasi országgyűlés¹ újabb követküldésre szánta el magát, hogy a portát azzal némi engedékenységre bírja, vagy ha ez nem volna lehetséges, legalább a homályosan fogalmazott portái végzést olyan értelemben módosítsa, hogy a kérdéses Halmágyvidéki községek átengedésével a hódoltság és Erdély joghatósági határai szabatosan megállapíttassanak. Egyidejűleg a jenei pasát is felszólították, hogy a behódoltatást egyelőre tartsa függőben, «az míg az fényes porta... az dolgot igazításban veszi».² A követséget azonban, melyet Daczó János vezetett,³ a portán még fogadni is alig akarták.⁴ «Kiszidogata előle az vezér — írta Daczó Telekinek — rettenetes haragjok vagyon mind a fejedelemre s mind az országra; még csak az tihaja sátorából is kihajtának tegnap az nagy esőben, mindenütt böcstelenitnek, hazugoknak mondanak».⁵ A nagyvezér az erdélyiek követi előterjesztéseire mindössze annyit válaszolt, hogy «az követek írják meg sietséggel az erdélyi fejedelemnek s az országnak, hogy írják meg akarattjokat: engedik-e a tefterben beírt falukat az jenei vitézeknek engedni, vagy nem?»; a hadak készen állanak s elhigyjék, hogy azokat Erdély végső romlására fordítják; «azért ők okai veszedelmünknek ne legyenek, hanem az mi szófogatatlanságunk».⁶ A követek azonban annyi engedményt mégis észlelni véltek, hogy a porta a Halmágyvidéki községeket «talám nem úgy foglalja el, mint az tefterben vadnak elírva, hanem talám egymás mellett is»;⁷ de ez a feltevés egy-

Államokmt. V. 10. l. Naláczy István febr. 20-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 467. l. Erd. Orsz. Eml. XV. 18. l.

¹ A meghívók febr. 11-ről. Erd. Orsz. Eml. XV. 186—89. ll. Török-magyarkori Államokmt. V. 7—9. ll. Szilágyi S.: Vértanúk. etc. 464—65. ll.

² 1671 márcz. 12-ről. Török-magyarkori Államokmt. V. 16—17. ll. Ugyanilyen értelemben írtak a kapucsi basának is. U. o. V. 15—16. ll.

³ Bethlen: II. 155. l. Erd. Orsz. Eml. XV. 18. l.

⁴ Daczó 1671 máj. 23-iki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. V. 40—42. ll.

⁵ Máj. 23-ről. Teleki Mihály lev. V. 532. l.

⁶ Túri László máj. 23. lev. Teleki Mihály lev. V. 534—35. ll. Ugyanigy Apaffinak is. Török-magyarkori Államokmt. V. 42—44. ll.

⁷ Túri máj. 26-iki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. V. 46. Túrinek ugyanezen napról Telekihez írt levelében ez a megjegyzés nem olvasható. Teleki Mihály lev. V. 539—42. ll.

előre inkább piúm desiderium volt,¹ s csak július végén vált valósággá.²

A szóban forgó halmágyvidéki helységek behódoltatásának végrehajtásával megbízott kapucsi basa augusztus elején érkezett Radnótra,³ személyesen tudatván a fejedelemmel és a tanácsal a porta döntését, melynek haladéktalan foganatósítását kívánta.⁴ A tanács most már az elől nem térhetvén ki, biztosit⁵ azonnal kijelölte s a határkiigazítási munkálatok elvégzésére a helyszínére küldötte. Feladatuk több tekintetben nehézségekkel járt, jóllehet az átadandó községek a defterekben név szerint jelezve voltak; a hunyadmegyeiek ugyanis Illye vidékét féltvén, a Köröst óhajtották hódoltsági határuul s ezért a megye jobbparti részét Bucsesd határközséggel készségesen átengedték volna; Hedri ellenben, az egyik biztos, a hódoltság térbeli előnyomulását közvetlenül Erdély határáig, az erdélyi érczhegység bányahelyeire (Abrudbánya, Zalatna) nézve veszedelmesnek tartotta.⁶ A török biztosok viszont azt kívánták, hogy mindazon község, melyről valamely szpahinak, vagy zaimnak adománylevele van, tekintet nélkül arra, fel van-e jegyezve a defterben, vagy sem, továbbra is az illető török tulajdona maradjon, a mit az erdélyiek természetesen visszautasítottak.⁷ Végeredményben valóban «nem igiretek szerint ment itt végben az dolog,

¹ «Megmondjátok az fejedelemnek és az országnak, valamely faluk az defterben vannak írva, abban egyet is magatoknak ne tartsatok, se többé azokról ne bútsátok.» A vezér izenete Daczó júl. 13-iki levelében. Teleki Mihály lev. V. 571. l. V. ö. Apaffi júl. 25-iki válaszával. Török-magyarkori Államokmt. V. 55. l.

² Türi 1671 július 18-iki (Török-magyarkori Államokmt. V. 52—53.) és júl. 25-iki levelei. U. o. V. 55—56. ll.

³ Naláczy István. aug. 10-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 587—88. ll.

⁴ Bethlen J.: Hist. rer. Transsylv. II. 171—73. ll.

⁵ Eleinte Kapi Györgyre és Naláczy Istvánra gondoltak, kik itt érdekeltek voltak; minthogy azonban ezek vonakodtak, helyettök Balog Máté és Hedri Benedek jelöltettek ki. Bethlen: II. 174—75. ll.

⁶ Hedri aug. 16-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 593—94. V. ö. Kapi György szept. 10-iki lev. U. o. V. 607. l.

⁷ A biztosok jelentése szept. 6-ról. Török-magyarkori Államokmt. V. 57. l.

mert az hódolt falukban egyet sem vöttek», sőt «az mely falukkal pótolták, azokat sem olvaszták együvé, azonkívül ötöt el sem akartak benne venni, hogy inkább Keresbányához juthassanak».¹ Apaffi azonban az így végrehajtott területfelosztáshoz a bonyodalmak elkerülése végett hozzájárult.²

III.

Azon küzdelem, mely Erdély és a porta közt Székelyhíd, Sebesvár és a Halmágy-vidék birtokaért 1664 óta szakadatlanul tartott, végeredményben egész vonalon az erdélyi diplomátia vereségével végződött. «Nem vérrel, levéllel» foglalják el Erdélyt, jegyezte meg Bánffy Dénes³ s az előzmények után valóban jogosan lehetett arra következtetni, hogy Erdély behódoltatása határkiigazítás czimén, még nincs befejezve. Különösen a váradi ejalettel szomszédos erdélyi megyék területi elhelyezkedésében fennálló bizonytalanság keltett aggodalmat, mert előrelátható volt, hogy a hódoltató törekvések legközelebbi célja azon megyék megszerzésére fog irányulni,⁴ melyek a Piri-féle defter értelmében — török felfogás szerint — különben is a portát illették. 1671 nyarán a nyugati megyék adózása tekintetében már újból mutatkoztak ellentétek⁵ s ezek kapcsán Kucsuk váradi pasa, bizonyára a jeneiek sikerétől ösztönöztetvén, azzal a kívánsággal állott elő, hogy a hódoltságiak adója felemeltessék, «hogy az hadat tarthassa véle, mivel sok hada vagyon».⁶ Nem sokkal utóbb azonban leplezetlenül követelte a «Kolozs-, Doboka-,

¹ Cserményi Mihály jelentése szept. 8-ról. Törökmagyarkori Államokmt. V. 60. l.

² Levellei a kapucsi pasához és a nagyvezérhez szept. 12-ről. U. o. V. 62—63. ll.

³ 1671 febr. 15-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 461. l.

⁴ «Tudhatja Ngod, hogy ennyihányszor megjövendöltük, hogy úgy leszen, hogy valamihelt a Körösben elvégzi dolgát, mindjárt ahoz fog.» Teleki Mihály levele Apaffihoz 1671 szept. 30. Teleki Mihály lev. V. 623. l.

⁵ V. ö. a váradi pasa aug. 11-iki levelével. Erd. Orsz. Eml. XV. 211—12. Bánffy Dénes szept. 5-iki lev. U. o. XV. 212—214. A pasa szeptember 14-iki lev. Törökmagyarkori Államokmt. V. 63—64. ll.

⁶ Bánffy Dénes 1671 szept. 10-iki levele Teleki Mihály lev. V. 606. l.

Belső-, Középszolnok- és Krasznavármegyékbeli falukat» s a nagyvezér hasonló tartalmú parancsára hivatkozva,¹ a felsorolt részek azonnal való átengedését sürgette, hogy «soha az haza közit hozzá ne tartsa».²

Az október 12-re összehívott gyulafehérvári országgyűlés azonnal felismerte, hogy a nagyvezér felszólítása a nyugati várak és a legfontosabb sóbányahelyek átadásával azonos értelmű³ s végrehajtása esetén Erdély bukását idézné elő. Mivel azonban Túri László kapitánya egyidejű jelentése szerint, a váradi pasától követelt határkiigazítást még a nagyvezér környezetében sem tartották befejezett ténynek,⁴ bár a porta egyébként a Piri-féle defterben foglalt területi elhelyezkedés elvi álláspontján állott,⁵ a rendek haladéktalanul újabb követséget küldtek a portára, az útból visszahívott Daczó János helyett Nemes János háromszéki főkapitány vezetése alatt.⁶ A követek nov. 9-én már Drinápolyban voltak, hova ugyanekkor a váradi, jenei és temesvári törökök megbízottai is megérkeztek az erdélyiek panaszainak ellensúlyozása végett.⁷ Fogadtatásuk annyira kedvező volt,⁸ hogy Nemes János halogatás nélkül a nagyvezér elé terjeszthetőnek vélte utasítása lényegét: «hogy az egy Biharvármegyén kívül

¹ Apaffi szept. 28-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 621—22. ll.

² Apaffi országgyűlési meghívója 1671 okt. 3-ról. Erd. Orsz. Eml. XV. 216—17. Teleki Mihály lev. V. 623—24. Törökmagyarkori Államokmt. V. 67. Bethlen: II. 177—180. ll., hol a pasa levele is közölve van; és Erd. Orsz. Eml. XV. 22—23. ll.

³ «Arces enim Cseh, Sebes, Gyalu, Kővár, Kolosvár, Bethlen, civitatem Saxonicalem Bisztriciensem, provinciamque eius totam, necnon salisfodinas ferme omnes complecti litteræ Vezerii.» etc. Bethlen: II. 181. l. Az országgyűlés hangulatára l. U. o. II. 181—82. ll. és Erd. Orsz. Eml. XV. 22—23. ll.

⁴ 1671 okt. 15-ről. Törökmagyarkori Államokmt. V. 70—71. ll.

⁵ V. ö. Apaffi 1671 okt. 28-iki lev. Teleki Mihály lev. V. 633. l. Székely László okt. 30-iki lev. U. o. V. 636. l. Bánffy Dénes levele nov. 1-ről Törökmagyarkori Államokmt. V. 77—78. ll.

⁶ Bethlen: II. 182—84. ll. Erd. Orsz. Eml. XV. 23. l. Törökmagyarkori Államokmt. V. 77—78. ll.

⁷ Szilvási Bálint nov. 13-iki jelentése. Teleki Mihály lev. V. 651. l.

⁸ Szilvási Bálint nov. 14-iki jelentése. Törökmagyarkori Államokmt. V. 87. l.

több vármegye ne hódoljon»; vagy ha ez nem volna lehetséges, legalább «a Meszesen belől való faluk szabadulhatnának fel a hódítás alól».¹ November 17-én a szultán is fogadta őket,² a nélkül azonban, hogy kihallgatásuk biztatásoknál egyebet eredményezett volna.³ Deczemberben végre akként döntöttek, hogy a határkérdést közösen kiküldendő bizottság fogja elbírálni, melyben a porta érdekeit és álláspontját Ali budai bég képviseli.⁴

A portai végzést Erdélyben vegyes érzelmekkel fogadták. Kétségtelennek látszott ugyanis, hogy «ez oly nagy dolog, hogy az egész országnak megmaradása, avagy elromlása forog fenn benne», mert valamint mostan az határnak igazítása leszen, annak megváltozását ember alig remélheti török nemzet ellen török commissariussága által». Épen azért Apaffi törekvése arra irányult, hogy a bég Várad elkerülésével akár Lippán, akár Debreczenen keresztül jöjjön Erdélybe, hogy «ne praëoccupáltassék az ellenkező féltől», sőt szükségét látta annak is, hogy az ország «Ali bék elméjének megcsinálására» 5—600 tallért áldozzon.⁵ A tanácsosok Apaffi javaslataihoz elvben hozzájárultak, a kivétel részleteiben azonban eltértek egymástól. Bánffy Dénes pl. tíz-húszezer tallért sem sajnálna «ez ügyben»; véleménye szerint az erdélyi biztosok Somlyóban gyülekezzenek és «onnan kellene eleibe mennünk Ali bégnek épen Székelyhidig».⁶ Teleki Mihály szerint Apaffi «tárházának nem kedvezvén, most nemcsak 600, hanem egynéhány ezer tallérokat» is elkölthet, mert többször, «ez az alkalmatosság is elő nem jön».⁷ Hasonlóan vélekedett Haller János és Béli Pál is,⁸ úgy, hogy a fejedelem

¹ Nemes János nov. 14-iki levele. Teleki Mihály lev. V. 653. l.

² Szilvási Bálint decz. 3-iki levele. U. o. V. 658. l.

³ Nemes János decz. 4-iki levele. U. o. v. 660—61. ll.

⁴ Bethlen János: II. 200—201. ll.

⁵ Apaffi 1672 jan. 14-iki levele. Teleki Mihály lev. VI. k. A kötet sajtó alatt lévén, lapszámot nem idézhetek, az okiratokat Gergely Sámuel egyet. cz. ny. rk. tanár úr szivességéből használhattam.

⁶ 1672 jan. 14-iki levele Teleki Mihály lev. VI. k. V. ö. jan. 15-iki lev. Naláczy Istvánhoz. Erd. Orsz. Eml. XV. 258—61. ll.

⁷ 1672. jan. 16-ról. Teleki Mihály lev. VI. k. és Törökmagyarkori Államokmt. VII. 515—16. ll.

⁸ Votumuk 1672 jan. 13-ról, illetőleg jan. 17-ről. Törökmagyarkori Államokmt. V. 95—96. és 97—99. ll.

eredeti álláspontjától eltérően, Bethlen János előterjesztésének¹ szellemében döntött s «az szebeni polgármestertől az szászok adójában kétezer tallérokat» vétetett fel «az mostani szükségre».²

Az erdélyi bizottság, melynek tagjai Teleki Mihály, Bánffy Dénes, Kapi György, Bethlen Farkas, Haller János, Szilvási Boldizsár, Rhédey Ferenc, Torma István, Kornis Gáspár és mások voltak,³ febr. 20-án találkozott Somlyó várában Ali béggel s a melléje rendelt Musztafa agával és a jenei kadival.⁴ Hatáskörük a váradiaktól követelt határkiigazítás jogosságának vizsgálatán kívül főleg azon panaszok elbírálására szorított, melyekkel Erdélyt hatalmi túlkapásokkal vádolták. Szerintök ugyanis «miolta Várad hatalmas császár kezénél vagyon, azokat az vármegyéket ők mind békességesen birták, hanem (az erdélyiek) már két esztendő alatt 5 várákat építettek Várad körül, ki miatt már csak Várad kapuján sem jöhetnek ki s attól fogva nem birhatják azokat az vármegyéket».⁵ A porta biztosai valóban most sem titkolták, hogy megbízatásuk tulajdonképeni tárgya a váradiaktól felpanaszolt öt vár (Somlyó, Cseh, Hadad, Gyalu, Sebesvár) megtekintése abból a szempontból, «ha új épület-e, nem-e». Apaffi megbízottai azok megvizsgálását természetesen nem korlátozták,⁶ mert meggyőződésök szerint «ha igazat akarnak reportálni, az váradiak panaszaival ellenkezőképpen látták itt az dolgot»,⁷ a török biztosok mind a mellett a vizsgálat befejeztével a döntést a porta hatáskörebe utalták.⁸ Minthogy való-

¹ 1672 jan. 18-ról. Törökmagyarkori Államokmt. V. 100—101. ll.

² Jan. 19-iki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. VI. k.

³ Bánffy Dénes 1672 febr. 12-iki levele. Teleki Mihály lev. VI. k. és Teleki levele 1672 februáriusából (közelebbi dátum nélkül) u. o. VI. k.

⁴ A részletekre l. Bethlen: II. 203—204. l.

⁵ Nemes János levele Telekihez 1672 jan. 30-ról. Teleki Mihály lev. VI. l. Ugyanilyen tartalommal Bánffy Déneshez is jan. 30-ról. U. o.

⁶ L. 1672 febr. 21., 26. és 29-iki jelentésüket. Törökmagyarkori Államokmt. V. 102—105. ll. Bethlen: II. 205—206. ll. Részletesen Rozsnyainál: Tört. maradv. 356—57. ll., hol azonban a dátum hibásan 1673.

⁷ Idézett febr. 21-iki jelentésök. Törökmagyarkori Államokmt. V. 102. l.

⁸ Bánffy Dénes 1672 márcz. 2-iki levele. Teleki Mihály lev. VI. k.

szinű volt, hogy a váradiai érdekeik biztosítása végett ez alkalommal sem riadnak vissza a mesterséges hangulatkeltéstől, a rendek Szilvási Bálintot márczius havában újból Drinápolyba küldték, azzal a felhatalmazással, hogy a porta intéző köreinek megvesztegetésére a magával vitt ötezer talléron kívül a szükséghez mérten még húszezer tallért is áldozhat.¹

Midőn Szilvási ápr. 10-én Drinápolyba érkezett,² csakhamar arról kellett értesülnie, hogy a nagyvezér komolyan foglalkozik a fennforgó ellentétek kiegyenlítésével s azt akként képzei megvalósítandónak, hogy «vessék fel esztendőre, az váradai passáknak Váradon mennyi fizetések jár mind Biharvármegyébül, azonkívül ebbül az öt vármegyébül mennyit irtanak fel, azt esztendő által az erdélyi fejedelem szolgáltatassa ki az váradai pasának minden zúgolódás nélkül; az törököknek se legyen szabad kijönni Biharvármegyébül s hódoltatni, hanem épen maradjon Erdélyhez. Az mely fizetése pengig az váradai pasának szokott járni Biharvármegyébül és faluk is számára vannak, azokat osszák az vitézlő rend közzé, szpahiaknak és egyéb rendeknek azok helyett az faluk helyett, az melyet az öt vármegyébül tülek elvesznek».³

Szilvási a nagyvezér eszméjét, mely egyébként eredetileg a gyulafehérvári udvarban merült fel,⁴ elfogadhatónak találta, mert — úgymond — «az Piri-pasa tefterét soha el nem bontják»; a nagyvezér is azt mondta, «nincs neki annyi feje, hogy elronthassa, az kit az császár is egyszer megpecsétlett;» viszont kétségtelen, hogy «mind nemesség, szegénység inkább megülne, ha tízezer tallért, vagy többet is kellene fizetni» s ennek fejében a hódoltságiak Erdélyt nem zaklatnák.⁵ A terv azonban — ügylátszik — a portán nem talált kedvező fogadtatásra; ennek

¹ Bethlen: II. 207. l.

² V. ö. 1672 ápr. 2-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. V. 106.

³ 1672 ápr. 18-i levele Telekihez. Teleki Mihály lev. VI. k. Azonos tartalommal Apaffinak. Erd. Orsz. Eml. XV. 264—65. ll. Azonfelül Rozsnyai ápr. 18-iki lev. Teleki M. lev. VI.

⁴ V. ö. Baló László utasítása 1670 május 25-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 488—91. Szilágyi S.: id. dolg. Rajzok és tan. II. 166.

⁵ Ugyanazon jelentésében. U. o.

tulajdonítható, hogy a nagyvezér elutasító végválasza Apaffit a tényleges területi elhelyezkedés tiszteletben tartására s a hódolt-ságiakkal való békés viszony ápolásának szükségességére figyelmeztette, de óvatosan kitért a döntés elől.¹

Bár az 1672 júniusi (17—júl. 2.) radnóti országgyűlés újból kísérletet tett az évek óta függőben lévő terület-kérdések méltányos elintézésére,² a török-lengyel háború,³ majd azzal egyidejűleg Erdély tényleges beavatkozása a bujdosók érdekében,⁴ a határkiigazítás ügyét leszorították a napirendről. Sérelmek itt-ott később is előfordultak ugyan,⁵ de a helyzet komolyabb jelleget csak akkor öltött, midőn a váradi pasa 1673 nyarán újból felállította követeléseit az állítólag Váradhoz tartozó hat megye birtoklására vonatkozólag. Apaffi az ellen haladéktalanul óvást emelt a nagyvezérnél,⁶ ki azonban a váradiak álláspontját magáévá tévén, augusztus elején a rendeket Bihar-, Kraszna-, Közép-, Belsőszolnok-, Doboka- és Kolozsmegyék feltétlen átadására fel is szólította, azzal az indokolással, hogy a somlyai kapitány állandóan ellenséges viszonyban él a váradiakkal.⁷ A külpolitikai bonyodalmakkal lekötött porta közvetlen beavatkozásának azonban most már Erdélyben sem tulajdonítottak nagyobb

¹ Közölve 1672 májusából Erd. Orsz. Eml. XV. 265—66. ll. Bethlen : 217—20. ll.

² Baló Lászlónak adott utasítás. Törökmagyarkori Államokmt. V. 390. A keletre nézve Erd. Orsz. Eml. XV. 280—81. Bethlen : II. 224. ll.

³ Rozsnyai: Tört. maradv. 345. s köv. ll. Bethlen : II. 241. s köv. ll.

⁴ Részletesen Erd. Orsz. Eml. XV. 38. s köv. ll.

⁵ 1673 febr. A váradiak azzal vádolták a somlyaiakat, hogy »Belényes vidékéről öt embereket fogtanak volna meg.« (Törökmagyarkori Államokmt. V. 160—61.) Nemsokára a váradi pasa panaszt emelt Apaffinál, hogy Kölesmező, Szárdor, Bács kolozsmegyeyi hódolt községek adózását földesuraik eltiltották. (U. o. V. 162—63.) 1673 májusában a temesvári pasa követelni kezdte a Karánsebesről Hátszegre menekülteket. (Minuta 1673 máj. 20-ról. U. o. V. 169—70.) A rendek külömben Szaboles- és Szatmármegye fokozatos behódoltatását is sérelemnek tekintették. V. ö. Farkas László 1673 június 21-iki lev. U. o. V. 172. l.

⁶ 1673 június 28-iki levele Köprili Ahmedhez. Törökmagyarkori Államokmt. V. 174—75. ll.

⁷ Bethlen : II. 403. l. Erd. Orsz. Eml. XV. 54. l., mely azonban nem fedi Bethlen adatát.

jelentőséget; a nagyvezér parancsa megdöbbenetete ugyan a rendeket, mert a portának a területi elhelyezkedés kérdésében elfoglalt álláspontjának változatlanóságáról tett tanúságot, de egyébként maguk sem tartották valószínűnek, hogy jogigényeik gyakorlati megvalósítását a lengyelektől szenvedett vereségek után megkísérlik.¹

Felfogásuk helyességét a következmények igazolták is, a mennyiben egyes határsértési esetektől² eltekintve, a vitás erdélyi megyék birtoklásának kérdése 1674 nyaráig szóba sem került. Ez év július 22-én azonban a szultán a hódoltsági közegek adóját önkényesen felemelte³ s ennek hatása alatt a váradi pasa azzal a követeléssel állott elő, hogy «dézmat adjon ez a föld a spahiaknak», pedig Bánffy Dénes szerint «soha ezen a Meszesen belől való földön lévő dézmáknak Várad elvesztéséül fogva híre sem volt»; veszedelmesnek látszott a dézmaszedés azért is, mert felhajtása alkalmával «épen szélben végig ezt az országot s szabadon kóborolják, egyszóval . . . ezt épen Törökországgá teszik».⁴ Arra a hírre tehát, hogy a váradi pasa «banderiummal akar az hódolt vármegyékre kijüni az nagy adó szedni», Bánffy fegyveres ellenállást javasolt,⁵ bár kénytelen beismerni, hogy ha «megengedni is veszedelmes», de «kuruczkodni sem bátorságos».⁶ A pasa kijöveteléről elterjedt hírek nem váltak ugyan valóra, de a rendek a fejedelemhez⁷ s Bánffy Déneshez⁸ fenyegető hangon

¹ Erd. Orsz. Eml. XV. 54. l.

² V. ö. Apaffi leveleit a portára 1674 jan. 3-ról, (Törökmagyarkori Államokmt. V. 194—96.) febr. 3-ról (U. o. V. 200—202.); a Szabolcs- és Szatmármegyei behódoltatásra május 6-iki utasítását—U. o. V. 230—33. ll.

³ Törökmagyarkori Államokmt. V. 244—45. Bizonyára a váradiak ösztönzésére. L. Bánffy 1672. okt. 23. és nov. 9-iki levele. Teleki Mihály lev. VI.

⁴ Bánffy 1674 aug. 3-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. V. 247. l. A megyék adózására vonatkozólag l. az ugyanezen időből való memorialét is. Tört. Tár 1894. 681—85. ll.

⁵ Aug. 13-iki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. VI. és Erd. Orsz. Eml. XV. 63—64. ll.

⁶ Aug. 22-iki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. VI.

⁷ 1674 aug. 23-ról. Törökmagyarkori Államokmt. V. 254—55. Augusztus 26-ról Erd. Orsz. Eml. XV. 424—25. és Törökmagyarkori Államokmt. V. 259—60. ll.

⁸ Bánffy aug. 26-iki levele. Teleki Mihály lev. VI. és Erd. Orsz. Eml. XV. 64. ll.

irt levelek hatása alatt fegyveres erővel szállották meg eleinte Kolozsmegye nyugati felét, majd a Szilágyságot, jóllehet így a fegyveres mérközés eshetőségével számolniok kellett.¹ A nem várt ellenállás mind a mellett fordulatot idézett elő. «Lágyultak valamit», — írta Bánffy aug. 30-án — s «már nem fegyverrel, hanem császár előtt való panaszszal fenyegetnek bennünket», úgy hogy a főkapitány hajlandó volt feltételezni, hogy «portátul semmi parancsolatjuk sem volt».² Bánffy feltevésében volt is némi valószínűség; a váradi pasa hirtelen békülékeny magatartásából legalább erre lehetett következtetni³ s valóban nem sokkal utóbb a budai vezér követének⁴ szavai kétségtelenné tették, hogy «sem dézma, sem harácsnevelésről egy csepp annuentiajok sines az váradiaknak, . . . hanem az császár adóját, hogy egy vagy két timonnal neveljék, onnan lett az concessa arra».⁵

A politikai helyzet Erdélyre nézve határozottan kedvező kialakulása a nagyváradi pasát végre is a Bánffytól ajánlott⁶ békés megegyezés gondolatának elfogadására készítette. Október közepén tehát megbízottait Kolozsvárra küldte, hol azok Bánffyval (okt. 19-én) a következő egyezsége léptek: Az öt vármegye jobbágyságától fizetett harácsot ezernyolczszázról kétezerötvenre emelik, mely véglegesnek tekintendő; Kolozs-, Doboka- és Belsőszolnokmegyék hódoltsági községei dézmafizetésre nem kötelesek hanem «ugymint eddig, ezután is a szerént, summával adóznak» két részletben s ezen összegeket vagy a jobbágyság szolgáltatja be, vagy a kolozsmegyei viczeispán szedeti össze. Ha valaki pusztán álló faluban akar megtelepedni, «a török úrral» tartozik megegyezni. «Rendkívül való adót a szegénységre felvetni» csakis abban az esetben szabad, ha «hatalmas császárunk közel táborozván, élést» kíván, vagy ha Váradon építenek; de

¹ Bánffy 1674 aug. 27-iki levele. Teleki Mihály lev. VI.

² Teleki Mihály lev. VI. Részben Erd. Orsz. Eml. XV. 65. l.

³ Bánffy szept. 8-iki és szept. 10-iki levelei. Teleki Mihály lev. VI. Így érthető meg Bánffy szept. 8-iki levelének kemény hangja is. Török-magyarokori Államokmt. V. 260—61. ll.

⁴ V. ö. Apaffi 1674 szept. 23-iki levelével. Teleki Mihály lev. VI. k.

⁵ Bánffy 1674 szept. 30-iki levele. Teleki Mihály lev. VI. k.

⁶ Erd. Orsz. Eml. XV. 64. l.

akkor is «ide az kolozsvári tiszteknek elsőben a diván végzését megírván, azután úgy szedessék fel az adó.» Kraszna- és Középszolnokmegye Zilah városán kívül dézmafizetésre köteles; ugyan- csak mentességet nyer Somlyó városa is. Végül fogadják, hogy «ezután minden egyenetlenséget és az jó szomszédsággal ellenkező dolgot» kerülnek s a jelen egyezményt pontosan tartják.¹

A kolozsvári egyezség jelentősége nyilvánvaló. Értelmi szerzője, a nem sokkal utóbb tragikus véget ért Bánffy Dénes bizonyára nem értékelte túl, midőn azt jegyzi meg róla, hogy «annyi esztendő forgása alatt sem portán, sem ott Váradon csak legkisebbikét is ennek nem obtineálhattuk és ha semmi egyéb jó benne nem volna is, de . . . az vármegyéket már talán nem piszkálhatják is annyira, hogy elvegyék tőlünk».² «holott még eddig soha azokrul az vármegyékrül alább nem szállottak, hanem hogy övék az».³ De jelentősége más szempontból is kétségtelen. 1660 óta a területi elhelyezkedés és a behódolt megyék adózásának kérdése mindig államügyként szerepelt, melyet a porta közvetlenül kívánt szabályozni; a jelen szerződés létrejöttének körülményei azonban arra engedtek következtetni, hogy a porta a határ- és az adókérdést egyszerűen csak hódoltsági ügynek tekinti s ezzel a hatásköri illetékesség megállapítását hódoltsági vezérei és az erdélyi fejedelem közös megegyezésére hárította.⁴

A kolozsvári egyezség — mint láttuk — csupán elvi jelentőségű megállapodásokat tartalmazván, csakhamar szükségessé vált az egyes megyékre kirótt szolgálmányok szabatos meghatározása is. Krasznamegye rendei ezt már az 1674 nov. 17-re összehívott gyulafehérvári országgyűléstől is sürgették s tekintettel arra, hogy az egyezség a megyét jelentékeny teheremelésel sújtotta, legalább a különféle czímen követelhető adónemek névszerinti s a legkisebb részletekre is kiterjeszkedő megállapítását kívánták. Hasson oda — szerintök — az országgyűlés, hogy

¹ Közölve Törökmagyarkori Államokmt. V. 276—78. ll.

² 1674 okt. 27-iki levele. Teleki Mihály lev. VI. k. Erd. Orsz. Eml. XV. 65—66. ll.

³ Bánffy 1674 okt. 28-iki levele. Teleki Mihály lev. VI. k.

⁴ V. ö. Szilágyi S.: id. tan. Rajzok és tanulm. II. 169. l.

a váradi pasával kötendő új szerződés a megyétől követelt szolgáltatásokat gondosan írja körül «és külön-külön punctumokban csinálván», mit adjanak s mit ne adjanak «az hatalmas nemzetnek s azokat az váradi pasával s iszpaiákkal megpecsételtetvén, végképen igazodjék el». Czélszerű volna végül a fényes porta hozzájárulásának kieszközlése is, mely állandóságot biztosítana az esetleges új megállapodásoknak.¹ Középszolnokmegye főleg az utóbbit tartotta elodázhatatlan szükségnek, azzal az indoklással, hogy a hódoltsági törökök újabban a kolozsvári egyezség ellenére «akartak az szegénységen holmit exigálni».² A gyulafehérvári országgyűlés azonban, melynek tevékenységét egyébként a Bánffy Dénes ellen indított hűtlenségi per vette igénybe,³ saját hatáskörén belől intézkedett Kraszna- és Középszolnokmegye adózására vonatkozólag, jobbra Bánffy Dénes korábbi utasításának megfelelően.⁴ E szerint a császár adója (máskép harács) a két megyében «a régi szokott usus szerént» szedessék, felemelése a fejedelem és a tanács tudta és beleegyezése nélkül nem történhetik. A dézmaszedés csak azon falvakban engedhető meg, melyekből a kolozsvári egyezség előtt is szedtek, «az ilyen helyeken eleitől fogva másfél frtot vettenek füstpénzt». Ezekon kívül más újabb adónemet a váradiak nem követelhetnek.⁵

Mint a következmények mutatták, sem a kolozsvári egyezség, sem a novemberi országgyűlés tiltó rendszabályai nem voltak elegendők a tényleges területi elhelyezkedés változatlan fentartásának biztosítására. A váradi pasa az új kolozsvári főkapitánynak, Rhédey Ferencznek nyíltan meg is írta, hogy a szpahiak kizárólag a hódoltsági adójára vannak utalva, mert zsoldjok egyáltalában nincsen s azért kénytelen katonáit az adó beszedése végett a hódoltsági megyékbe küldeni.⁶ Rhédey a pasa álláspontjának jóhiszeműségét nem vonhatta ugyan kétségbe, de

¹ 1674 okt. 31-ről Törökmagyarkori Államokmt. V. 268—71. ll.

² 1674. nov. 5-ről. Erd. Orsz. Eml. XV. 435—36. ll.

³ Erd. Orsz. Eml. XV. 68—78., 81—82. és 438—60. ll. Angyal Dávid: Thököly Imre I. 72—78. ll. Szilágyi S.: Vértanuk etc. 175—288.

⁴ 1674 okt. (?). Törökmagyarkori Államokmt. V. 278—85. ll.

⁵ 1674 decz. 16-ről Törökmagyarkori Államokmt. V. 298—99. ll.

⁶ 1675 jan. 5-ről. U. o. V. 300—301. ll. Erd. Orsz. Eml. XVI. 5. l.

mivel a javasolt adószedési módozatot veszedelmesnek tartotta, az adóhátralékok behajtását kész volt magára vállalni; tekintettel azonban «a szegénység sok rendbeli panaszainak megorvoslására és egyéb szükséges dolgoknak eligazítására», azt is ajánlotta a pasának, hogy a függő kérdéseket közösen kiküldendő bizottság elbirálása alá bocsássák, a mire a fejedelem is hajlandó lenne.¹ Az erdélyi bizottság a tárgyalások megkezdésére ekkor tényleg készen állott,² de minthogy az egyidejűleg Bánffyhunyadon tartózkodó török csapat tulajdonképeni czéljairól tájékoztatlanok voltak, a Hunyadra küldött Kabos Gábor és Polyik János útján elsősorban tudni kívánták, hogy «mi végre jötenek ki és vagyon-e instructiojok valami tractára és azok közül, kik az (kolozsvári) contractust csinálták, vagyon-e köztük s ahhoz akarják-e magokat az elmaradt adó felszedésében alkalmaztatni?» Ha tárgyalhatnak, akkor várják be az erdélyi bizottságot, mely Somlyóra készül; ha ellenben nem áll szabadságukban, igyekezzenek a törököket visszatérésre birni, arra hivatkozván, hogy «ha mi megbántódások vagyon, az deputatus urak egyetértvén az váradi pasával, eligazítják».³

Dr. LUKINICH IMRE.

¹ Rhédey 1675 jan. 16-iki válasza. Törökmagyarkori Államokmt. VII. 552—53. ll.

² V. ö. Kapi György jan. 13-iki lev. U. o. V. 303—304. ll. és Apaffi utasítása Béli Pálnak jan. 15-ről. U. o. V. 304—305. ll.

³ 1675 jan. 16-ról kelt utasításuk. U. o. V. 306. l. Rhédey jan. 17-iki levele. U. o. V. 308. l.